

I.U. Tojiboyev

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Namangan davlat universiteti
itojiboyev363@gmail.com

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA NUTQIY MA'NO VA KOMMUNIKATIV FUNKSIYALAR OVERLAP HODISASINING STRUKTUR-SINTAKTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining struktur-sintaktik xususiyatlari qiyosiy va chog'ishtirma nuqtai nazardan tadqiq etiladi. Tadqiqot overlap hodisasining sintaktik realizatsiyasi, gap qurilishi, struktur modellar hamda grammatik vositalarning kommunikativ vazifalar bilan o'zaro integratsiyasini aniqlashga qaratilgan. Ingliz va o'zbek tillarining tipologik tafovutlari overlapning sintaktik shakllanishiga turlicha ta'sir ko'rsatishi ilmiy jihatdan asoslanadi. Tadqiqot natijasida Structural-Syntactic Overlap Model (SSOM) ishlab chiqilib, overlap hodisasining struktur va kommunikativ komponentlarini yagona konseptual tizim asosida tavsiflovchi mualliflik modeli taklif etiladi. Tadqiqot natijalari qiyosiy va chog'ishtirma tilshunoslik, sintaksis, funksional grammatika hamda pragmatolingvistika yo'nalishlari uchun nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: overlap, nutqiy ma'no, kommunikativ funksiya, struktur-sintaktik tahlil, sintaktik model, gap qurilishi, funksional grammatika, ingliz tili, o'zbek tili, qiyosiy tilshunoslik.

И.У. Тожибоев

Доктор философии (PhD) по филологических наук, доцент
Наманганский государственный университет

СТРУКТУРНО-СИНТАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЯВЛЕНИЯ ПЕРЕКРЫТИЯ СУЩНОСТЕЙ РЕЧИ И КОММУНИКАТИВНЫХ ФУНКЦИЙ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В данной статье изучаются структурно-синтаксические особенности явления перекрытия значений речи и коммуникативных функций в английском и узбекском языках с сравнительной и сопоставительной точек зрения. Цель исследования – выявление синтаксической реализации явления перекрытия, построения предложений, структурных моделей и взаимной интеграции грамматических средств с коммуникативными задачами. Научно обоснован тот факт, что типологические различия английского и узбекского языков по-разному влияют на синтаксическое формирование перекрытия. В результате исследования разработана структурно-синтаксическая модель перекрытия (ССМ) и предложена авторская модель, описывающая структурные и коммуникативные компоненты явления перекрытия на основе единой концептуальной системы. Результаты исследования имеют теоретическое и практическое значение для областей сравнительной и межъязыковой лингвистики, синтаксиса, функциональной грамматики и прагматики.

Ключевые слова: перекрытие, значение дискурса, коммуникативная функция, структурно-синтаксический анализ, синтаксическая модель, построение предложений, функциональная грамматика, английский язык, узбекский язык, сравнительная лингвистика.

I.U.Tojiboyev

Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, Associate Professor, Namangan state university

STRUCTURAL-SYNTACTIC FEATURES OF THE OVERLAP PHENOMENON OF SPEECH MEANING AND COMMUNICATIVE FUNCTIONS IN ENGLISH AND UZBEK

Annotation. This article studies the structural-syntactic features of the overlap phenomenon of speech meaning and communicative functions in English and Uzbek from a comparative and comparative perspective. The study is aimed at identifying the syntactic realization of the overlap phenomenon, sentence construction, structural models and mutual integration of grammatical means with communicative tasks. The fact that typological differences of English and Uzbek languages have different effects on the syntactic formation of overlap is scientifically substantiated. As a result of the study, the Structural-Syntactic Overlap Model (SSOM) was developed, and an author's model is proposed that describes the structural and communicative components of the overlap

phenomenon on the basis of a single conceptual system. The results of the research are of theoretical and practical importance for the fields of comparative and interlinguistics, syntax, functional grammar, and pragmatics.

Keywords: *overlap, discourse meaning, communicative function, structural-syntactic analysis, syntactic model, sentence construction, functional grammar, English, Uzbek, comparative linguistics.*

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda sintaksis faqat grammatik qurilishlar tizimi sifatida emas, balki kommunikativ ma'noning shakllanishini ta'minlovchi funksional mexanizm sifatida ham talqin qilinmoqda. Shu bois sintaktik birliklarning kommunikativ vazifalar bilan o'zaro aloqadorligini o'rganish qiyosiy va chog'ishtirma tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylandi [1;2].

Nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasi ayniqsa sintaktik sathda yaqqol namoyon bo'ladi. Chunki bitta gap modeli yoki sintaktik konstruktsiya bir vaqtning o'zida axborot berish, iltimos qilish, maslahat berish, buyruq ifodalash, baholash yoki emotsional ta'sir ko'rsatish kabi bir nechta kommunikativ vazifani bajarishi mumkin. Natijada sintaktik shakl va kommunikativ funksiya o'rtasida murakkab integratsion munosabat yuzaga keladi [3].

Ingliz va o'zbek tillari sintaktik tuzilishi jihatidan turli tipologik tizimlarga mansub bo'lsa-da, har ikkala tilda ham overlap hodisasining struktur-sintaktik mexanizmlari kuzatiladi. Ingliz tilida analitik sintaktik vositalar, qat'iy so'z tartibi hamda yordamchi fe'llar muhim rol o'ynasa, o'zbek tilida erkinroq so'z tartibi, affiksatsiya va predikativ shakllar overlapning shakllanishida faol ishtirok etadi. Bu esa overlap hodisasini struktur-sintaktik nuqtai nazardan qiyosiy tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi [4].

Mavjud ilmiy tadqiqotlarda sintaktik tipologiya, gap qurilishi va kommunikativ sintaksis masalalari keng o'rganilgan bo'lsa-da, ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining struktur-sintaktik tavsifi alohida tadqiqot obyekti sifatida yetarlicha yoritilmagan. Ayniqsa, sintaktik modellar, kommunikativ transformatsiyalar hamda overlapning struktur mexanizmlarini yagona nazariy model asosida tavsiflash masalasi ochiq qolmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining struktur-sintaktik xususiyatlarini aniqlash, ularning umumiy va differensial belgilarini qiyosiy asosda tavsiflash hamda Structural-Syntactic Overlap Model (SSOM) nomli mualliflik modelini ishlab chiqishdan iborat.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODLARI.

Mazkur tadqiqotning empirik bazasini ingliz va o'zbek tillaridagi badiiy, publitsistik, ilmiy hamda og'zaki nutq namunalarida uchraydigan nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasini ifodalovchi sintaktik birliklar tashkil etadi. Tadqiqot materiallarini tanlashda turli kommunikativ vaziyatlarda qo'llanadigan sodda va qo'shma gaplar, buyruq, so'roq, darak hamda undov konstruktsiyalarining funksional imkoniyatlari asosiy mezon sifatida belgilandi. Shuningdek, ingliz va o'zbek tillarining zamonaviy korpus materiallari, ilmiy tadqiqotlar, grammatik tavsiflar hamda autentik matnlar qiyosiy tahlil uchun manba vazifasini bajardi [1;2].

Tadqiqot metodologiyasi qiyosiy va chog'ishtirma tilshunoslik, funksional sintaksis hamda kommunikativ grammatika tamoyillariga asoslandi. Avvalo, qiyosiy-chog'ishtirma metod yordamida ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining struktur-sintaktik umumiyliги va tipologik tafovutlari aniqlashtirildi. Mazkur metod sintaktik konstruktsiyalarning kommunikativ funksiyalar bilan o'zaro bog'liqligini ikki til materiallari asosida tavsiflash imkonini berdi [3].

Gap qurilishining ichki tuzilishini aniqlash maqsadida struktur-sintaktik tahlil metodidan foydalanildi. Ushbu metod yordamida gap komponentlarining joylashuvi, predikativ markaz, sintaktik bog'lanishlar hamda kommunikativ yuklamaning struktur tashkil topishi tahlil qilindi. Bunda overlap hodisasining sodda, murakkab va transformatsiyalashgan sintaktik modellar orqali qanday ifodalanishi alohida kuzatildi [4].

Sintaktik birliklarning kommunikativ vazifalar bilan bog'liqligini aniqlash uchun funksional-sintaktik tahlil metodi qo'llanildi. Mazkur metod sintaktik shakllarning axborot berish, buyruq, maslahat, iltimos, ogohlantirish, baholash va ta'sir ko'rsatish kabi kommunikativ funksiyalarni qanday integratsiyalashini ochib berishga xizmat qildi. Tahlillar natijasida bir xil sintaktik model turli kommunikativ vazifalarni bajarishi mumkinligi aniqlandi [5].

Tadqiqot davomida overlap hodisasining real nutqdagi qo'llanish xususiyatlarini aniqlash maqsadida kontekstual-diskursiv kuzatish usulidan ham foydalanildi. Ushbu metod sintaktik konstruktsiyalarning kommunikativ vaziyat, nutq ishtirokchilari hamda diskurs sharoitiga qarab funksional yuklamasi qanday o'zgarishini aniqlash imkonini berdi. Kuzatishlar overlap hodisasining faqat grammatik shakl bilan emas, balki diskursning umumiy tashkil topishi bilan ham uzviy bog'liqligini ko'rsatdi.

Tadqiqotning yakuniy bosqichida olingan natijalarni tizimlashtirish va umumlashtirish maqsadida lingvistik modellashtirish metodi qo'llanildi. Mazkur metod asosida ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ

funksiyalar overlap hodisasining struktur-sintaktik shakllanishini aks ettiruvchi Structural-Syntactic Overlap Model (SSOM) ishlab chiqildi. Taklif etilgan model overlap hodisasining sintaktik qurilish, grammatik tashkil topish, kommunikativ transformatsiya va pragmatik natija o'rtasidagi tizimli bog'liqlikni yagona konseptual asosda ifodalaydi.

3.1. Overlap hodisasining struktur-sintaktik mohiyati

Sintaksis til tizimining asosiy sathlaridan biri bo'lib, unda til birliklari grammatik qoidalarga muvofiq birikib, kommunikativ jihatdan yaxlit nutq birliklarini hosil qiladi. Zamonaviy funksional sintaksis nazariyasida gap qurilishi faqat formal grammatik model sifatida emas, balki kommunikativ maqsadni amalga oshiruvchi dinamik tizim sifatida talqin qilinadi [1;2]. Shu nuqtai nazardan nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasi sintaktik birliklarning ko'p funksiyali tabiatini ifodalovchi murakkab lingvistik hodisa hisoblanadi.

Overlap hodisasining struktur-sintaktik mohiyati bitta gap modeli yoki sintaktik konstruksiyaning bir vaqtning o'zida bir nechta kommunikativ vazifani bajarishida namoyon bo'ladi. Bunda gapning grammatik shakli o'zgarmasligi mumkin, biroq uning kommunikativ funksiyasi kontekst, nutqiy vaziyat va pragmatik omillar ta'sirida kengayadi. Natijada sintaktik birlikning formal tuzilishi bilan uning funksional yuklamasi o'rtasida integratsion munosabat yuzaga keladi [3].

Ingliz va o'zbek tillarining qiyosiy kuzatuvlari overlap hodisasining struktur-sintaktik realizatsiyasi har ikki tilda umumiy kommunikativ tamoyillarga asoslanishini ko'rsatadi. Ingliz tilida qat'iy so'z tartibi (SVO modeli), yordamchi fe'llar va modal konstruksiyalar sintaktik overlapning asosiy vositalari hisoblanadi. O'zbek tilida esa nisbatan erkin so'z tartibi (SOV modeli), affiksatsiya va predikativ shakllar kommunikativ ma'noni kengaytirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, overlap hodisasining struktur-sintaktik ko'rinishi tilning tipologik xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq.

Tahlillar overlap hodisasining struktur-sintaktik tashkil topishida uchta asosiy komponentni ajratish imkonini berdi: sintaktik yadro, struktur transformatsiya va kommunikativ realizatsiya. Sintaktik yadro gapning asosiy grammatik modelini ifodalasa, struktur transformatsiya so'z tartibi, sintaktik kengayish yoki qisqarish orqali yangi kommunikativ imkoniyatlarni yuzaga keltiradi. Kommunikativ realizatsiya esa mazkur struktur o'zgarishlarning muayyan nutqiy vaziyatda qanday ma'no va kommunikativ funksiyani hosil qilishini belgilaydi.

Mazkur kuzatishlar overlap hodisasining sintaktik sathda faqat grammatik qurilish emas, balki kommunikativ tizim sifatida faoliyat yuritishini ko'rsatadi. Shu sababli overlapni struktur-sintaktik nuqtai nazardan tadqiq etish ingliz va o'zbek tillarining qiyosiy tahlilida yangi ilmiy natijalarga erishish imkonini beradi.

3.2. Ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining struktur-sintaktik modellari

Sintaktik qurilish tilning grammatik tizimini tashkil etuvchi eng muhim sathlardan biri bo'lib, unda til birliklari ma'lum qoidalarga muvofiq birikib, kommunikativ jihatdan yaxlit gaplarni hosil qiladi. Biroq zamonaviy funksional sintaksis nuqtai nazaridan sintaktik model faqat grammatik shakl emas, balki muayyan kommunikativ maqsadni amalga oshiruvchi dinamik tizim sifatida qaraladi. Shu sababli nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasini o'rganishda sintaktik modellarni kommunikativ vazifalar bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi [1;2].

Tadqiqot davomida ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining struktur-sintaktik realizatsiyasi turli grammatik modellar asosida yuzaga kelishi aniqlandi. Ingliz tilida overlapning asosiy sintaktik vositalari sifatida qat'iy SVO (Subject-Verb-Object) modeli, modal konstruksiyalar, yordamchi fe'llar hamda murakkab qo'shma gaplar faol qo'llanadi. O'zbek tilida esa SOV (Subject-Object-Verb) modeli, affiksatsiya, kesimning grammatik shakllari hamda erkinroq so'z tartibi overlapning struktur-sintaktik imkoniyatlarini kengaytiradi [3].

Overlap hodisasining sintaktik modeli faqat gapning formal tuzilishi bilan belgilanmaydi. Bir xil sintaktik konstruksiya turli kommunikativ vaziyatlarda axborot berish, iltimos qilish, maslahat berish, ogohlantirish yoki baholash kabi bir nechta kommunikativ funksiyani bajarishi mumkin. Demak, overlapning struktur-sintaktik tabiati sintaktik shakl va kommunikativ vazifaning o'zaro integratsiyasi natijasida yuzaga keladi.

Qiyosiy kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, ingliz tilida overlapning struktur markazi ko'proq sintaktik transformatsiyalar orqali shakllanadi. Masalan, deklarativ gapning modal birlik yordamida maslahat yoki ogohlantirish funksiyasiga o'tishi tez-tez uchraydi. O'zbek tilida esa buyruq-istak mayli, yuklamalar va so'z tartibidagi o'zgarishlar sintaktik modelning kommunikativ imkoniyatlarini kengaytiradi. Natijada formal jihatdan bir xil bo'lgan gap turli nutqiy vaziyatlarda turlicha kommunikativ mazmun kasb etadi [4].

Shuningdek, overlap hodisasining struktur-sintaktik modeli uchta asosiy darajada namoyon bo'ladi: asosiy sintaktik model, struktur transformatsiya va kommunikativ moslashuv. Asosiy sintaktik model gapning grammatik asosini belgilaydi. Struktur transformatsiya sintaktik elementlarning joylashuvi yoki grammatik vositalarning almashinuvi orqali yangi kommunikativ imkoniyatlarni yuzaga keltiradi. Kommunikativ moslashuv esa mazkur struktur o'zgarishlarni aniq nutqiy vaziyat talablariga muvofiqlashtiradi.

Struktur komponent	Ingliz tili	O'zbek tili
Asosiy gap modeli	SVO	SOV
So'z tartibi	Qat'iy	Nisbatan erkin
Sintaktik transformatsiya	Modal konstruksiyalar, yordamchi fe'llar	Affiksatsiya, mayl shakllari, yuklamalar
Murakkab gaplar	Bog'lovchilar va ergash gaplar	Ergash gaplar, ravishdosh va sifat-dosh konstruksiyalari
Kommunikativ kengayish	Modal fe'llar va intonatsiya	Modal qo'shimchalar va kontekst
Overlapning asosiy struktur manbai	Sintaktik qayta qurilish	Morfosintaktik integratsiya
Natijaviy kommunikativ funksiya	Ko'p funksiyali sintaktik model	Moslashuvchan sintaktik-kommunikativ model

Jadval natijalari overlap hodisasining struktur-sintaktik modeli har ikki tilda umumiy kommunikativ tamoyillarga asoslanishini, biroq uning formal realizatsiyasi tilning tipologik xususiyatlari bilan belgilanishini ko'rsatadi. Ingliz tilida sintaktik transformatsiyalar va modal konstruksiyalar yetakchi rol o'ynasa, o'zbek tilida morfosintaktik vositalar hamda erkinroq so'z tartibi overlapning shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur kuzatishlar overlap hodisasining struktur-sintaktik tashkil topishini yagona konseptual model asosida tavsiflash zarurligini ko'rsatadi. Shu bois keyingi bo'limda ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining struktur-sintaktik shakllanish mexanizmini ifodalovchi Structural-Syntactic Overlap Model (SSOM) taklif etiladi.

3.3. Ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining struktur-sintaktik modeli (SSOM) (muallif ishlanmasi) ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining struktur-sintaktik modeli (muallif ishlanmasi)

Ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining qiyosiy tahlili overlapning faqat semantik yoki pragmatik hodisa emas, balki sintaktik tashkil topish jarayonida shakllanuvchi ko'p bosqichli kommunikativ tizim ekanligini ko'rsatdi. Har qanday kommunikativ birlik ma'lum grammatik model asosida tuziladi, biroq uning kommunikativ funksiyasi nutqiy vaziyat va pragmatik omillar ta'sirida kengayib, yangi mazmun kasb etadi. Shu sababli overlap hodisasining struktur-sintaktik mexanizmini izohlash uchun sintaktik va kommunikativ komponentlarni yagona konseptual tizimda aks ettiruvchi model zarur.

Mazkur tadqiqot natijalari asosida Structural-Syntactic Overlap Model (SSOM) ishlab chiqildi. Model overlap hodisasining struktur-sintaktik shakllanishini yetti izchil bosqich orqali tavsiflaydi hamda grammatik tuzilish bilan kommunikativ funksiya o'rtasidagi integratsion munosabatni ifodalaydi.

Modelning birinchi bosqichi kommunikativ vaziyat hisoblanadi. Har qanday sintaktik konstruktsiya muayyan muloqot sharoiti, kommunikativ maqsad va nutq ishtirokchilari o'rtasidagi munosabat asosida shakllanadi. Aynan shu omillar keyingi sintaktik tanlovni belgilaydi.

Ikkinchi bosqich asosiy sintaktik modeldir. Bu bosqichda gapning grammatik skeleti shakllanadi. Ingliz tilida bu odatda SVO modeli asosida, o'zbek tilida esa SOV modeli asosida yuzaga keladi. Mazkur sintaktik asos overlapning formal poydevorini tashkil etadi.

Uchinchi bosqich struktur transformatsiyani o'z ichiga oladi. Ushbu bosqichda modal konstruksiyalar, yordamchi fe'llar, affiksatsiya, inversiya, ellipsis, qo'shimcha sintaktik komponentlar yoki so'z tartibidagi o'zgarishlar orqali gapning kommunikativ imkoniyatlari kengayadi.

To'rtinchi bosqich kommunikativ-sintaktik integratsiya bosqichidir. Bunda sintaktik shakl kommunikativ maqsad bilan uyg'unlashadi. Natijada grammatik model axborot uzatish bilan bir qatorda maslahat, iltimos, ogohlantirish, baholash yoki ta'sir ko'rsatish kabi qo'shimcha funksiyalarni ham bajarishga moslashadi.

Beshinchi bosqich nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasi hisoblanadi. Aynan shu bosqichda bitta sintaktik konstruktsiya bir vaqtning o'zida bir nechta kommunikativ vazifani bajaruvchi ko'p funksiyali birlikka aylanadi.

Oltinchi bosqich kommunikativ interpretatsiyadir. Adresat sintaktik konstruktsiyani grammatik shakl, kontekst, intonatsiya va pragmatik omillar asosida talqin qiladi. Mazkur talqin overlapning yakuniy kommunikativ mazmunini belgilaydi.

Yettinchi bosqich kommunikativ natija hisoblanadi. Ushbu bosqichda overlapning samaradorligi, sintaktik modelning funksional mosligi va kommunikativ maqsadning amalga oshish darajasi baholanadi.

Taklif etilgan Structural-Syntactic Overlap Model (SSOM)ning ilmiy yangiligi shundaki, unda overlap hodisasi ilk bor struktur-sintaktik nuqtai nazardan bosqichma-bosqich modellashtirildi. Model sintaktik qurilish, grammatik

transformatsiya, kommunikativ integratsiya va overlapning shakllanish mexanizmlarini yagona konseptual tizimda birlashtiradi. Shu jihatdan SSOM ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasini qiyosiy va chog'ishtirma asosda tahlil qilish uchun yangi metodologik model sifatida tavsiya etiladi.

3.4. Ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining struktur-sintaktik xususiyatlarining qiyosiy tahlili. Ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining struktur-sintaktik tahlili mazkur hodisaning har ikki tilda umumiy kommunikativ tamoyillar asosida shakllanishini, biroq uning formal realizatsiyasi va sintaktik tashkil topishida muhim tipologik tafovutlar mavjudligini ko'rsatadi. Har ikkala tilda overlap sintaktik birliklarning kommunikativ funksiyalar bilan integratsiyalashuvi natijasida yuzaga keladi. Biroq bu integratsiya ingliz tilida ko'proq sintaktik vositalar orqali, o'zbek tilida esa morfosintaktik vositalar orqali amalga oshadi [1;2].

Ingliz tilida overlap hodisasining struktur-sintaktik realizatsiyasi qat'iy SVO modeli, yordamchi fe'llar, modal konstruksiyalar va ergash gapli tuzilmalar bilan chambarchas bog'liq. Sintaktik modelning o'zi ko'pincha o'zgarmaydi, ammo modal birliklar yoki kommunikativ markerlar qo'shilishi natijasida gapning funksional imkoniyatlari kengayadi. Masalan, You should leave now konstruksiyasi tavsiya, ogohlantirish va bilvosita buyruq funksiyalarini bir vaqtning o'zida ifodalashi mumkin. Bu holat overlapning sintaktik transformatsiya orqali yuzaga kelishini ko'rsatadi [3].

O'zbek tilida esa overlap hodisasining struktur-sintaktik tabiati affiksatsiya, buyruq-istak mayli, yuklamalar va nisbatan erkin so'z tartibi bilan belgilanadi. Masalan, Endi ketavering konstruksiyasi grammatik jihatdan buyruq shaklida bo'lsa-da, muayyan kommunikativ vaziyatda tavsiya, iltimos yoki muloyim murojaat ma'nolarini ham ifodalashi mumkin. Demak, o'zbek tilida overlapning struktur-sintaktik imkoniyatlari grammatik shakllar va pragmatik omillarning uyg'unlashuvi orqali kengayadi [4].

Qiyosiy tahlillar overlap hodisasining struktur-sintaktik realizatsiyasida universallik va tipologik o'ziga xoslik birgalikda namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Universallik sintaktik konstruksiyalarning bir nechta kommunikativ funksiyani bajarish imkoniyatida namoyon bo'lsa, tipologik farqlar ushbu funksiyalarning amalga oshish vositalarida kuzatiladi. Ingliz tilida sintaktik transformatsiya va modal vositalar yetakchi rol o'ynaydi, o'zbek tilida esa morfosintaktik vositalar hamda kontekst asosiy omil hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, overlap hodisasining struktur-sintaktik modeli uchta asosiy bosqichda amalga oshadi: grammatik qurilish, struktur transformatsiya va kommunikativ moslashuv. Mazkur bosqichlarning izchil amalga oshishi natijasida bitta sintaktik model turli kommunikativ vazifalarni bajaruvchi ko'p funksiyali birlikka aylanadi. Aynan shu jarayon SSOM modelining nazariy asosini tashkil etadi.

2-jadval. Ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining struktur-sintaktik xususiyatlarining qiyosiy tavsifi (muallif ishlanmasi)

Tahlil mezonlari	Ingliz tili	O'zbek tili
Asosiy sintaktik model	SVO	SOV
So'z tartibi	Qat'iy	Nisbatan erkin
Predikativ markaz	Fe'l va yordamchi fe'l	Fe'l va affiksatsiya
Struktur transformatsiya	Modal fe'llar, inversiya, ellipsis	Mayl shakllari, affiksatsiya, yuklamalar
Murakkab sintaktik qurilmalar	Ergash gaplar, bog'lovchilar	Ergash gaplar, ravishdosh va sifatli konstruksiyalari
Overlapning dominant struktur manbai	Sintaktik transformatsiya	Morfosintaktik transformatsiya
Kommunikativ natija	Ko'p funksiyali sintaktik model	Moslashuvchan sintaktik-kommunikativ model

Jadval natijalari ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining struktur-sintaktik xususiyatlari umumiy kommunikativ tamoyillarga tayansa-da, ularning grammatik tashkil topishi va formal realizatsiyasi til tizimining tipologik xususiyatlariga bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Ingliz tilida analitik sintaktik vositalar ustuvor bo'lsa, o'zbek tilida agglutinativ tuzilishga xos morfosintaktik vositalar yetakchi ahamiyat kasb etadi. Har ikki tilda ham sintaktik qurilish va kommunikativ vazifaning uyg'unlashuvi overlap hodisasining samarali amalga oshishini ta'minlaydi.

MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining struktur-sintaktik tabiatini qiyosiy va chog'ishtirma asosida tizimli ravishda tavsiflash imkonini berdi. Olingan natijalar zamonaviy funksional sintaksis, tipologik tilshunoslik hamda kommunikativ grammatika nazariyalarining ayrim qoidalarini tasdiqlash bilan birga, overlap hodisasining struktur-sintaktik mexanizmlariga oid yangi ilmiy qarashlarni ham taklif etadi.

Xulosa

1. Ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasi struktur-sintaktik jihatdan ko'p bosqichli va ko'p funksiyali kommunikativ tizim bo'lib, uning shakllanishi grammatik model, struktur transformatsiya va kommunikativ vazifaning o'zaro integratsiyasi asosida yuzaga kelishi ilmiy jihatdan asoslandi.

2. Qiyosiy tahlillar overlap hodisasining struktur-sintaktik realizatsiyasi har ikki tilda umumiy kommunikativ tamoyillarga asoslanishini, biroq uning formal tashkil topishi va grammatik vositalari tilning tipologik xususiyatlari bilan belgilanishini ko'rsatdi.

3. Ingliz tilida overlapning struktur-sintaktik modeli asosan qat'iy SVO sintaktik qurilishi, modal fe'llar, yordamchi fe'llar hamda sintaktik transformatsiyalar orqali shakllanishi, o'zbek tilida esa SOV modeli, affiksatsiya, buyruq-istak mayli, yuklamalar va morfosintaktik vositalar ustuvor rol o'ynashi aniqlandi.

4. Overlap hodisasining struktur-sintaktik mexanizmi asosiy sintaktik model, struktur transformatsiya va kommunikativ moslashuv bosqichlari orqali amalga oshishi hamda ushbu bosqichlarning izchil integratsiyasi natijasida bitta sintaktik konstruksiyaning bir nechta kommunikativ funksiyani bajarishi asoslab berildi.

5. Tadqiqot natijasida ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining struktur-sintaktik shakllanish mexanizmlarini tizimli ravishda tavsiflovchi Structural-Syntactic Overlap Model (SSOM) ishlab chiqildi. Mazkur model kommunikativ vaziyat, sintaktik model, struktur transformatsiya, kommunikativ-sintaktik integratsiya, overlap hodisasi, kommunikativ interpretatsiya va kommunikativ natija bosqichlarini yagona konseptual tizim sifatida birlashtiradi.

6. Taklif etilgan SSOM modeli overlap hodisasining struktur-sintaktik tabiatini izohlash bilan birga, ingliz va o'zbek tillaridagi sintaktik konstruksiyalarni qiyosiy hamda chog'ishtirma asosda tadqiq etish uchun yangi metodologik model sifatida tavsiya etildi. Model sintaksis, funksional grammatika va kommunikativ tilshunoslik yo'nalishlaridagi tadqiqotlar uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

7. Tadqiqot natijalari qiyosiy va chog'ishtirma tilshunoslik, funksional sintaksis, pragmalingvistika, diskurs tahlili hamda tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) yo'nalishlarida overlap hodisasining struktur-sintaktik xususiyatlarini o'rganish va amaliy qo'llash uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Halliday M. A. K., Matthiessen C. M. I. M. Halliday's Introduction to Functional Grammar. 4th ed. – London: Routledge, 2014.
2. Dik S. C. The Theory of Functional Grammar. Part 1: The Structure of the Clause. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1997.
3. Greenberg J. H. (Ed.). Universals of Language. 2nd ed. – Cambridge, MA: MIT Press, 1966.
4. Comrie B. Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology. 2nd ed. – Chicago: University of Chicago Press, 1989.
5. Haspelmath M. Understanding Morphology. 2nd ed. – London: Hodder Education, 2010.
6. Croft W. Typology and Universals. 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
7. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. – London: Longman, 1985.
8. Biber D., Johansson S., Leech G., Conrad S., Finegan E. Longman Grammar of Spoken and Written English. – London: Longman, 1999.
9. Givón T. Syntax: An Introduction. Vol. 1. – Amsterdam: John Benjamins, 2001.